

Vajda Mihály

Címszavak egy önéletrajzi lexikonból

„Bobby három hónapos volt, te kilencéves voltál, aki Bobbit agyonütötte, negyvenéves lehetett. Bobby magyar vizsla volt, és fajtája eredendően meghatározta foglalkozását, noha még nem űzte, te gyerek voltál, és ezért még határozatlan, aki agyonütötte, laboratóriumi szolga volt, tehát bizonyos értelemben szintén meghatározott, mint a kutya. [...] Sz. utasította a laboratóriumi szolgát, akiről már tudsz, apád beosztottját, hogy irtsa ki azt a bűdös döggöt. A bűdös jelző itt elsősorban apádra vonatkozott, aki az akkori politikai helyzetben megbízhatatlannak számított. [...] Megbízhatatlan ember kutyája is megbízhatatlan, és a bizonytalan helyzet előre nem látható helyzeteket teremt. Sz. bizonyára szerette a kutyákat. Nyugalmazott alezredek vadásznak. Sz.-nek a vérében volt, hogy a vizsla nemes állat, és tűrhetetlen, hogy a bűdös kutyáknak nemes kutyájuk legyen. [...] A legkülönösebb, hogy nem Sz-t gyűlölted meg emiatt, és nem is a szolgát, hanem apádra haragudtál, amiért nem tudott megvédeni téged, pontosabban Bobbit.” Mellesleg: azt hiszem én is így voltam ezzel, bár nem volt kutyám. Apám engem sem tudott megvédeni.

Így kezdődik az „Elmondom az életem állatokban” című Gáli József-szöveg, s ebben már szinte minden benne van. A kilencéves Gáli erről nem sokat tudhatott. Honnan tudta volna, hogy a mélyen hívő római katolikus, Gyulán – amíg még egy bűdös zsidó tiszteletnek örvendhetett – köztiszteltnek örvendő tüdőgyógyász főorvos zsidó, ahogy ennél fogva ő maga is az. Hogy mikor tudta meg, nem világos, de az auschwitz-i fürdőben, ahol a lengyel zsidók, minthogy Gáli nem volt körülmetélve, őt akarták kiirtani, a bűdös gójt, már tudnia kellett. Apja ott sem tudta megvédeni. „Bisz ká jid! – üvöltötte a gőzből, vízhomályból felbukkanó többi alak is. Valamennyin csíkos, valamennyin gumicsizma, valamennyinek csontos volt az arca. Mielőtt a szemüveged elrepült, még láttad, hogy apád felugrott az egyik lócára, és mint aki vizelni akar, megragadta a nemi szervét. Ő is csatlakozott a kórushoz, csak némi változtatással alkalmazta a szöveget. – Jáh bin á jid – énekelte – jah bin á jid – vinnyogta. Aztán: Nézzetek rám! Nézzetek ide! Ő az én fiam! – Ettől mintha még jobban megvadultak volna a fürdőszolgák. [...] Az éneken át messziről meghal-

Balla Margit grafikája Gáli Józsefről

lottad a nyurga hangját: – Mützen ab! – Ekkor már a fürdő betonján feküdtél. [...] Nesze – mondta a nyurga –, itt a szemüveged. Az egyik ablak betört. Nem baj, ezentúl csak félig látod majd az apróbb részleteket. Ha mindent látsz, hamarabb megdöglész. [...] A fürdőből a barakkba [...] farkaskutyák kísérték.”

A kellemetlen modorú nyurgát Angyal Istvánnak hívták. Amikor tizenhárom évvel később Kádár János hóhéra kötél által végzett vele, barátja, Gáli Jóska nem tudta megmenteni. Ha ott lett volna, akkor sem tudta volna. De szerencsére nem volt ott. Pedig éppenséggel ott lehetett volna. Őt is, miután első fokon egy évet kapott, másodfokon halálra ítélték, mely ítéletet azután életfogytiglanra enyhítették.

Gáli József és Balla Margit

Gáli 2017-ben a Kalligramnál megjelent kötetét Pályi Márk állította össze, a szöveget is ő gondozta. A *Litéra* 2011. április 2-i számában, halálának harmincadik évfordulójára ugyancsak ő írt róla „tudósítást”. Sokkal többet, vagy alapjában mást én sem fogok tudni itt megírni, mégis írom ezt a szöveget. Képtelenség, hogy Gáliról a *Múlt és Jövő* valamikor meg ne emlékezzék.

Személyesen egyszer találkoztam vele. Valószínűleg 1978–1979 telén, Judit feleségemmel meglátogattam őt és feleségét, Balla Margitot Pinnebergben, egy Hamburg melletti kisvárosban. Együtt töltöttünk egy barátságos jó fél napot. Ha jól emlékszem, kimentünk együtt a tengerpartra is; csikorgó hideg volt, a tenger be volt fagyva, a jégtáblák egymásra torlódtak. Soha nem láttam még ilyet. Ezt megelőzően soha nem találkoztunk, a nevén s betiltott darabján kívül talán semmit sem tudtam Jóskáról. Ahogy nem olyan nagyon régen Margittal rekonstruálni próbáltuk, hogyan jöhetett létre ez a találkozás, a következőkre jutottunk, s nem is igen lehetett másképpen: Jóska kontrollra jött ki Hamburgba a magyar származású orvosprofesszorhoz, aki műtötte a szívét – Böllnek sikerült elérnie, hogy az operációra is, s most újból kiengedjék. A kiutazás előtt még Budapesten valaki megadta

nekik brémai telefonszámunkat. Hívjanak fel bennünket, biztosan örülni fogunk neki. Mondom, így kellett történnie, nem lehetett másképp. Mi Brémában, ahol vendégtanár voltam, autóba ültünk, s elrobogtunk hozzájuk. Bréma Hamburgtól mindössze százhusz kilométerre van. Kértem magamtól, hogy életének még hátralévő sajnos csak egy-két évében miért nem találkoztunk újból, de nem találok választ a kérdésre. Ahogy arra sem, miért nem láttam Margitot sem egészen a közelmúltig. Amint azután az említett kötet vagy fél évvel ezelőtt a kezembe került, felhívtam, azóta igyekszünk nem ismét elveszíteni egymást.

Vissza Auschwitzhoz. Egyedül Jóska élte túl, valamennyi családtagját legyilkolták. Mint Bobbit. Igaz, a bátyját nem Auschwitzban, hanem munkaszolgálatban. Jóska nagyon nem szerette a bátyját, annak viszont talán mégsem örült, ahogyan megszabadult tőle. „A rádió a másik sarokban állt, rézsút szemben a zongorával, mellette a karosszék. Ebben a karosszékben ült naphosszat a bátyád, a rádióból sláger, dzsessz és magyar nóta áradt harsányan. mint az izzadságszag bátyád nagy darab testéből, ahogy ott ült, ütemesen ringatva, lóbálva, rázva fejét a zene ütemére. »Hagyd abba! – kiabáltad –, hagyd abba!« –, ha már nem bírtad elviselni...” „A zene iránti szenvedélyének hódolt még az országúton is, amikor már harmadik hete menetelt a büntetőszázadban a határ felé. Egy téli reggelen leült egy hókupacra, szétterpesztette lábát, ütemesen rázta a fejét, miközben egy népszerű slágert dúdolt. Miután többszöri felszólításra sem hagyta abba, és nem csatlakozott a többiekhez, agyonlőtték.”

A vészkorszak elmúltával Gáli írni kezdett, többnyire meséket és gyerekeknek szóló színdarabokat. *Szabadsághegy* című drámája azután rövid időre hí-

Gáli József és Obersovszky Gyula egykori huzamos vendégeskedésük színterén

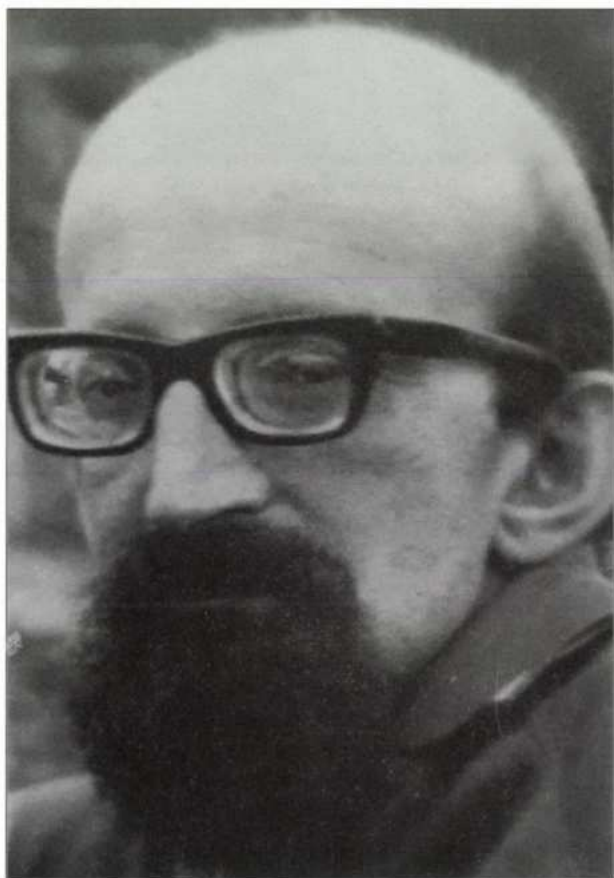
Egy másik nosztrai társsal: **Eörsi Istvánnal**

ressé tette. Rajk újratemetésének napján mutatta be a József Attila Színház. Egyesek szerint három előadást is megért, mások szerint a bemutató után azonnal betiltották. Úgy tűnik, a kommunistákat gyilkoló kommunisták a Rajk-temetéssel elintéztettek vélték rémtetteik felhánytorgatását. Hogy nap mint nap előadjanak a színházban egy darabot, amely egy koncepció perről szól? Ezt már elviselhetetlennek tekintették. Van, aki úgy hitte, Gáli felülbírált halálos ítéletét is a *Szabadsághegynek* köszönhetné. Azért talán, mert Nagy Imre megnézte a bemutatót, s lelkesen megtapsolta a darabot? Akárhogy volt is, Gáli néhány letöltött börtönév után sem lett Kádárék kedvence. Igaz, a szabaddulását követő huszonegy évben nem sokat írt. Meggyőződésem azonban, hogy írhatott volna akár mennyit, intranzigenciája volt az igazi ok.

A magam részéről azt a néhány ívnyi kisprózáat szerettem igazán, melyet – ha jól sejtem – nem sokkal halála előtt írt. A már említett állatos életrajzon kívül (bátyja halála a *Macskák*ból való), az ugyancsak önéletrajzi ihletésű *Címszavak egy önéletrajzi lexikonból* címűt. Színdarabjaira – az említett *Szabadsághegyen* kívül kettőt írt még – nagyon rányomja a bélyegét, hogy gyakorlatilag nem volt kapcsolata színházzal. Márton László írja a kötethez írott „Hiányból életmű?” című utószavában: „Aztán elolvastam a három színművet is. Tapasztalatból tudom, hogy drámaíróként létezni csak színházi alkotóműhellyel együttműködve lehet. Azaz lehet anélkül is, csak éppen nem érdemes. Az írói tehetség a drámaíráshoz nem elég. Még a színpadi érzék sem. [...] Füst Milán és Weöres Sándor példája mutatja, hogy társulati közös munka nélkül a legnagyobb tehetség is integrálhatatlan drámákat akaszt a színháztörténeteszek nyakába koloncnak. A rendszeres közös munka lehetőségétől Gáli Józsefet is meg-

fosztották az erre illetékes elvtársak. Ennek ismeretében ajánlatos olvasni a három drámát.”

Vissza hát a kisprózához. Azt hiszem, kevesen vannak, akik irodalmilag olyan élvezhető formában tudták előadni gyerekkorukat, családjukat, az auschwitz-i élményeket. És sok mindent a későbbi, már Auschwitz utáni életéből is. Ehhez az élvezhetőhöz – legalábbis a számomra élvezhetőhöz – biztosan hozzátartozik iróniája. A családot ábrázoló képből itt talán az apjához való viszonyát mutatnám be. Azt, ahogyan apját kontinuuusnak látja. Mert az, hogy a Bobbi kutya agyonütésének eredményeként – mint láttuk – apjára haragudott, pontosan beleillik az apa történetének legtöbb ábrázolt pillanatába. Gáli doktor azok közé a zsidók közé tartozott, akik, jöllehet nem volt illúziójuk a magyar zsidók eljövendő sorsát illetően sem, igyekeztek megfelelni a hatalom elvárásainak. „Megjött a rendelet – mond-

ta [...] apád –, ahogy várható volt. El kell, hogy bocssássalak” – mondotta feleségének, aki a beosztottja volt. „Az osztályon ketten vagytok, akiket ez érint, velem együtt hárman. Én azonban kivétel vagyok, és ezért nekem jutott az a kivételes megtisz-

Gáli József kisebbik fiával, Ádámmal

teltetés, hogy felmondhatok neked. – A zongorajáték itt szakadt félbe. – Így kell tennem, folytatta apád, és nem zavarta a csend. – Ő a helyettesem, kitűnő orvos, egyedülálló ember, nincs, aki eltartsa, máshol nem kap munkát. A te munkádat ellátja majd a városi gégeész, már beszéltem is vele telefonon. Neked pedig több időd marad, hogy a gyerekekkel törődj! Így kell tennem, így igazságos! – aztán elhallgatott, átment a dolgozószobájába, és csak az ajtóból szólt vissza üvöltve: – »Nem én hoztam ezt a törvényt!« – »Kicsit disszonáns, hogy most igazságot emlegetsz« – mondta anyád, és újra zongorázni kezdett. – »Az apádnak könnyű, mindent megért, megbocsát, és keresztre feszül. De mit csináljak én?« – mondotta Auschwitzban a nyurga.

Mégis. Azt kell mondanom, Gáli doktor tartásos ember volt. Tartásos ember, aki vállalta a sorsát. Amikor a győri püspökké kinevezett gyulai plébános felajánlotta nekik, hogy elbűjtatja őket, egy hosszú levélben, melyben bevallotta azt is, hogy most már nem üvölt – Meg fogunk döglenni! –, csak fél, a többi között ezt írta a püspöknek: „...nem fogadhatom el a meghívását. Mert pro primo... nem sodorhatom Excellenciádat veszélybe. Pro secun-

do: Ön mondta nekem, amikor a hiúságomat ért sérelmekért zúgolódtam, hogy ne mint zsidó, hanem mint keresztény fogadjam azokat. Keresztényként vállalom az üldözöttek sorsát...” A történethez azután hozzátartozik, hogy azok, akiket a püspök a nyilasok elől bűjtatott, megmenekültek. A püspököt azonban megölték. Nem a nyilasok, megvadult oroszok. Amikor nem engedte nekik, hogy rátörjenek a püspöki palotában bűjtatott apácákra. A püspököt Apor Vilmosnak hívták.

A „Szűnyogok és nemeskőcsagok” című rész szól azután valakiről, egy Szücs Imre nevezetű zsidó fiatalemberről, aki Gáli Józsefet még a nyilas uralmat megelőzően korrepetálta, s aki azután beállt az ÁVH soraiba. ’56-ot írunk. „– Mi lesz? – kérdeztem a nyurgától a Ligetben. – Talán forradalom – felelte, és a tavon úszkáló kacsákat nézte –, és majd azok csuknak le minket, akiket hatalomra juttattunk. – Szücs Imre? – Az nem. Az szolgál, és az is marad.”

¹ Gáli József: *A püspök madarai*. Kalligram, 2017.

A képekért köszönet Balla Margitnak, az író özvegyének, és Gáli Ádámnak.